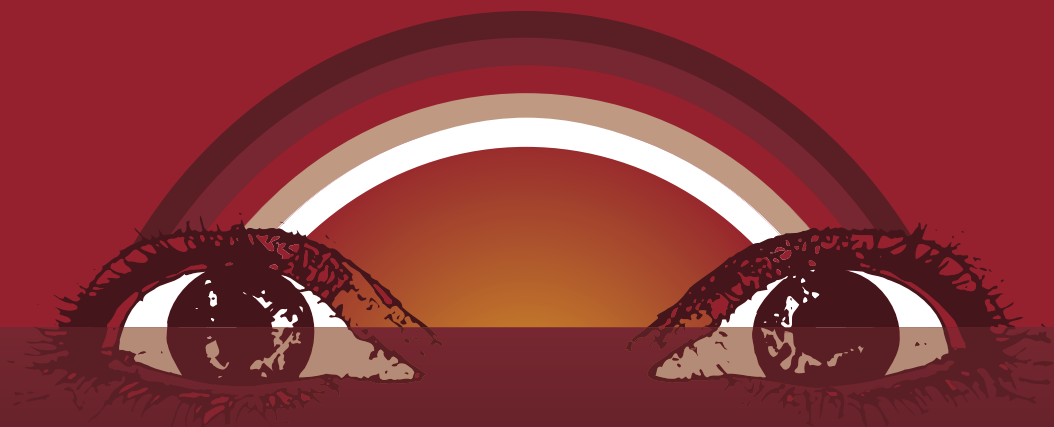

En utmaning för heteronormen

— lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena
sexuell läggning och homofobi

Under ytan

En utmaning för heteronormen

– lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena
sexuell läggning och homofobi

Under ytan

En utmaning för heteronormen — lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena sexuell läggning och homofobi är en rapport som ingår i projektet Under ytan som är en del av EU:s Equalprogram, vilket syftar till att motverka diskriminering och utestängning i arbetslivet. Målet med projektet är att lyfta upp frågan om sexuell läggning, heteronormativitet och homofobi i en yrkeskultur som hittills saknat metoder och verktyg för att arbeta praktiskt kring denna diskrimineringsgrund, och att därigenom åstadkomma stadigvarande attitydförändringar. Bland annat genomförs utbildning av lärare, rektorer och övrig skolpersonal. Under ytan drivs av tolv partner bestående av myndigheter, arbetsgivare, fackförbund, lärarutbildningar, forskningsinstitutioner och intresseorganisationer. Projektet samarbetar också med sex pilotkommuner runt om i landet.

Kontakt: www.ytan.se

Författare: Jenny Sahlström

Grafisk form: FGO — Form Gunnel Olausson AB

Omslagsillustration: Camilla Laghammar

Tryck: Rentryck AB, juni 2006

Innehåll

Definitioner av nyckelbegrepp	4
Inledning.....	7
Bakgrund	9
Kunskap om frågor runt sexuell läggning och homofobi	11
Känner lärarna till lagen?	11
Läroutbildningarnas beredskap för att utbilda om sexuell läggning och homofobi	11
Kompetensutveckling för lärare om sexuell läggning och homofobi.....	13
Tar lärarna upp sexuell läggning i undervisningen?.....	14
Hur lärare uppfattar andra vuxnas kränkande jargong på grund av sexuell läggning, kön och etnisk tillhörighet	18
Vad kan vara kränkande jargong bland vuxna och vem definierar det?.....	19
Kännedom om kränkningar av skolans vuxna på grund av sexuell läggning.....	22
Hur lärare uppfattar elevers kränkande jargong på grund av sexuell läggning, kön och etnisk tillhörighet	24
Är det avgörande hur kränkningarna uttrycks?	25
Kännedom om kränkningar på grund av sexuell läggning bland elever.....	28
Lärares intresse av att skaffa sig mer kunskap om sexuell läggning och homofobi	30
Slutdiskussion	33
Bilagor	35
Urval	35
Enkäten.....	35
Referenslista	37

Definitioner av nyckelbegrepp

Sexuell läggning

Enligt svensk diskrimineringslagstiftning är definitionen på sexuell läggning heterosexualitet, homosexualitet och bisexualitet.

Heterosexualitet

Förmågan att attraheras av personer av motsatt kön. Heterosexualitet innefattar sexuella såväl som känslomässiga och sociala relationer med personer av motsatt kön. Heterosexualitet är det vanligast förekommande sättet att attraheras av andra människor på. I samhället i stort är heterosexualitet normen, det vill säga, den uppmärksammas egentligen bara när någon eller några överskrider gränsen för heterosexualitet, exempelvis genom en samkönad relation.

Heteronormativitet

Antaganden om att alla är heterosexuella och att detta är det naturliga och önskvärda sättet att leva. Heteronormativitet eller heterosexuell normering gör att de som överskrider gränser för heterosexualitet uppfattas som avvikande. Heteronormativitet inbegriper även grundantaganden om två separerade och stabila kön och vad som betraktas som kvinnligt respektive manligt. Om någon överskrider gränser för könsnormer, förväntan att en kvinna är kvinnlig och att en man är manlig, överskrids även gränser för heterosexualitet. Kön och sexualitet är på detta sätt förknippade med varandra i heteronormativa antaganden. Heteronormativitet handlar också om makt. Den som tillhör normen har privilegiet att vara något annat än sin sexualitet och har även makten att bedöma vad som är annorlunda och icke önskvärt.

Homofobi

Homofobi är en ideologi, en uppfattning eller en medveten värdering hos en individ, en grupp eller ett samhälle som ger uttryck för en starkt negativ syn på homosexualitet eller på homo- och bisexuella människor.

Diskriminering

Diskriminering kan beskrivas som att lika fall behandlas olika och att detta har att göra med den/de berördas kön, sexuella läggning, religion,

etniska tillhörighet eller funktionshinder. Människor kan diskrimineras på grund av att de organiserar sitt liv genom sociala, sexuella, ekonomiska, juridiska relationer till andra människor av samma kön. Lagen bedömer om det finns eller inte finns sakliga skäl för särbehandlingen, inte den som upplever sig diskriminerad. Det ställs inga krav på att en särbehandling behöver vara avsiktlig för att räknas som diskriminering.

Trakasserier

Trakasserier är ett uppträdande som kränker en persons värdighet. Trakasserier är en form av diskriminering. Trakasserier kan exempelvis vara förtal av en person eller dennas familj, förolämpningar, utfrysning eller undanhållande av information. Det är den drabbades upplevelse som avgör om handlingen eller beteendet är kränkande.

Kränkande behandling

Kan exempelvis bestå av kränkande skämt eller nedlåtande kommentarer på grund av kön, sexuell läggning, religion, etnisk tillhörighet eller funktionshinder. Liksom trakasserier är kränkningar något som kränker en persons värdighet. ”Annan kränkande behandling” innebär för skolans del exempelvis sådan mobbing som inte faller under diskriminering eller trakasserier och som inte behöver ha att göra med de fem diskrimineringsgrunderna. Det är personen som upplever kränkningen som avgör om beteendet eller handlingen är kränkande.

Inledning

Skolan är en stor och grundläggande del av samhället. Läroplanen säger att skolan ska förmedla grundläggande demokratiska värden som individens frihet och integritet, alla människors lika värde samt tolerans för olikheter.

Det finns sedan tidigare starka indikationer på att kunskap i skolan inom områdena sexuell läggning och homofobi är lågt prioriterad och eftersatt. RFSL:s¹ stora undersökning RFSL:s *kommunundersökning 2006 – kartläggning av hbt-personers² situation i landets kommuner* visade att en majoritet av skolorna i Sveriges kommuners bristfälligt eller inte alls tar upp frågor om sexuell läggning. Skolverkets rapport *Relationer i skolan – en utvecklande eller destruktiv kraft* (2002), som är en redovisning av regeringens uppdrag att kartlägga förekomsten av rasism, etnisk diskriminering, sexuella trakasserier, homofobi och könsrelaterad mobbing i skolorna visade även den att homofobi och icke-heterosexuell läggning är det minst uppmärksammade området i skolan.

För att skolor, förskolor och kommuner ska kunna arbeta i enlighet med sitt demokratiska uppdrag måste sexuell läggning och homofobi lyftas fram som kunskapsområde.

En utmaning för heteronormen är ett försök till kartläggning av lärares behov av kunskap kring frågor som rör sexuell läggning och homofobi. Här ingår även en undersökning med syfte att ta reda på i vilken utsträckning lärare uppfattar förekomst av kränkande jargong i skolan med avseende på såväl sexuell läggning som kön och etnisk tillhörighet. Rapporten handlar alltså också om skolan som arbetsmiljö för både vuxna och elever.

Frågor som tas upp i *En utmaning för heteronormen* rör bland annat hur sexuell läggning och homofobi som kunskapsområde uppfattas av lärare. Vad innebär det att undervisa om sexuell läggning och homofobi och vilka lärare ska göra det? Och på vilket sätt bör man undervisa om sexuell läggning och homofobi i skolan? I samband med förekomst av kränkande jargong ställs frågor om vad som uppfattas som kränkande och vem som definierar kränkningar. Fokus är på problematiseringar av den heteronormativitet som är underliggande för antaganden om sexuell läggning och dess plats i

¹ RFSL står för Riksförbundet för sexuell likaberättigande.

² Hbt är ett samlingsbegrepp för homosexuella, bisexuella och transpersoner. *En utmaning för heteronormen* berör inte transpersoner då dessa inte omfattas av den diskrimineringslagstiftning som rör sexuell läggning.

skolan. Begreppet sexuell läggning är definierat i lagstiftningen, men uppfattas ibland på annat sätt. I ett vardagligt språkbruk reduceras begreppet ibland till att endast beteckna homo- och bisexualitet eller till något som handlar om sex. De olika definitionerna kan bli ett problem när det ställs frågor som rör sexuell läggning, något som berörs nedan.

En utmaning för heteronormen handlar om de uppdrag som *alla* vuxna inom förskola, grundskola och gymnasieskola har. Vissa lärare har dessutom ett särskilt ansvar för elevers utbildning inom ämnen och kurser där nationella och lokala kursplaner gör att frågor om till exempel kön, makt, diskriminering, kärlek, sexualitet och normer aktualiseras som en del i elevernas utbildning. Det gäller till exempel lärare för år 7–9 och gymnasielärare i biologi, samhällskunskap och historia. *En utmaning för heteronormen* berör även dessa lärares uppdrag — som förutsätter fördjupad kunskap om sexuell läggning, homofobi och heteronormativitet.

Lagen om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning (1999:133) inrättades 1999. Den 1 april i år trädde även *Lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever* (2006:67) i kraft. Lagen innebär att skolan åläggs att aktivt främja alla elevers lika rättigheter samt att förebygga och förhindra trakasserier på grund av de fem ovan nämnda diskrimineringsgrunderna.

Att förebygga och förhindra diskriminering och kränkande behandling förutsätter kunskap om sexuell läggning och homofobi, liksom det förutsätter kunskap om de andra diskrimineringsgrunderna i gällande lagstiftning. Att aktivt arbeta för allas lika värde och rättigheter utifrån en demokratisk värdegrund förutsätter kunskap om de normer och ideologier som kan begränsa och förtrycka människor samt kunskap om hur dessa kan brytas och motverkas. En sådan förtryckande ideologi är homofobi och en sådan förtryckande norm är heteronormen. Med bakgrund i den nya lagen är det särskilt viktigt att granska hur arbetet med sexuell läggning och homofobi hanteras av både skolan och skolans yrkesutbildningar samt att undersöka vilka behov lärare har av kunskap kring frågor som rör alla diskrimineringsgrunderna.

Bakgrund

Under vintern 2006 skickade Under ytan ut en enkät via e-post till närmare 4 000 lärare³ anslutna till Lärarförbundet och Lärarnas Riksförbund (LR). Man eftersträvade ett urval där olika kategorier av lärare var representerade. På grund av svårigheter att hålla e-postregister uppdaterade så kom det närmare 700 återstudsar på enkätförfrågan vilket begränsade möjligheten att nå alla de avsedda lärarna. Drygt 1 400 lärare svarade på enkäten. Eftersom andelen svarande lärare för högskola och vuxenutbildning var så låg ingår inte dessa lärare i nedanstående resultat. Skillnader som redovisas nedan beskriver den grupp av lärare som svarat och kan inte generaliseras till att gälla alla lärare i landet. Utifrån vilken åldersgrupp av barn och elever man jobbar med är svaren indelade på arbetsplatserna förskola, år F–3, år 4–6, år 7–9 och gymnasiet.

Sedan tidigare finns det stipulerat i skollagen att verksamheten i skolan ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. ”Var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde /.../. Särskilt skall den som verkar inom skolan /.../ aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden” (1999:886). Det har dock inte funnits någon påföljd om skolan inte följer skollagen. Den nya diskrimineringslagstiftningen som omfattar barn och elever innebär dock rättsliga påföljder där huvudansvariga kan utkrävas skadestånd om en elev utsätts för diskriminering eller kränkande behandling på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion, sexuell läggning eller funktionshinder. Skolorna åläggs i och med lagen att upprätta en likabehandlingsplan där planerade åtgärder ska redovisas. Denna plan ska ses över och följas upp varje år.

Skolans uppdrag är dock större än att motverka diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Det obligatoriska skolväsendet (grundskolan) och de frivilliga skolformerna förskolan och gymnasieskolan har enligt såväl skollagen (se ovan) som läroplanerna Lpo 94, Lpf 94, Lpfö 98 ett demokratiskt uppdrag där det ingår att fostra samhällsmedborgare som kan leva och verka i ett demokratiskt samhälle. I läroplanerna formuleras den värdegrund som ska genomsyra verksamheten i sin helhet. Dokumen-

³ Där det i rapporten refereras till ”lärare” så menas alla lärare som deltagit i undersökningen. Detta gäller även där det refereras till ”skolan”, som inbegriper alla de ovan nämnda arbetsplatserna.

ten innehåller formuleringar om människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan könen samt solidaritet med svaga och utsatta, tolerans, öppenhet och respekt för skillnader i människors uppfattningar och levnadssätt.

Utöver dessa styrdokument, har medlemmarna i Lärarförbundet och Lärarnas Riksförbund antagit yrkesetiska principer. Bland annat förbinder sig medlemmarna i förbunden att i sin yrkesutövning ”alltid bemöta eleverna med respekt för deras person och integritet samt skydda varje individ mot skada, kränkning och trakasserier” samt att ”inte diskriminera någon med avseende på kön, sexuell identitet, etnisk, politisk och religiös tillhörighet eller social och kulturell bakgrund, inte heller p.g.a. förmåga eller prestation”. De yrkesetiska principerna finns att läsa i sin helhet på Lärarförbundets hemsida, se referenslista.

Kunskap om frågor runt sexuell läggning och homofobi

Känner lärarna till lagen?

För att få en uppfattning om lärarnas kännedom om den lagstiftning som omfattar skolans vuxna, det vill säga *Lagen om diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning* var en av enkätens inledande frågor huruvida lärarna kände till denna lag. 87 procent av lärarna svarade att de var medvetna om att lagen fanns. 8 procent svarade att de var väl insatta i lagen och 5 procent svarade att de inte kände till lagen.

Det förefaller således som att de lärare som svarade på enkäten i mycket stor utsträckning känner till att sexuell läggning är en diskrimineringsgrund i arbetslivet. Här får man dock fråga sig vilka lärare som valt att svara på enkäten. Det är mycket möjligt att de som kände till lagen också hade en större benägenhet och intresse av att svara på en sådan här enkät än de som inte kände till den. Enkäten skickades ut innan *Lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever trädde i kraft* och därför kunde inte frågan om kännedom om denna lag ställas.

Läroutbildningarnas beredskap för att utbilda om sexuell läggning och homofobi

Tabell 1. I hur stor utsträckning anser du att din yrkesutbildning förberett dig för att hantera frågor kring sexuell läggning i ditt arbete?

Arbetsplats	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTALT
Mycket liten/liten	95 %	94 %	92 %	90 %	90 %	92 %
Stor/mycket stor	5 %	6 %	8 %	10 %	10 %	8 %

N = 1392

Det är närmare nio av tio av alla lärare i undersökningen som svarat att de i mycket liten eller liten utsträckning förberetts för att hantera frågor om sexuell läggning under sin utbildning. Samma svarsfrekvenser följer på frågan om yrkesutbildningarnas beredskap för att utbilda om homofobi.

Examensordningen för läroutbildningarna, som är läroutbildningarnas styrdokument, innehåller från och med den 1 juli 2005 skrivningen ”studen-

ten skall /.../ orientera sig om, förmedla och tillämpa gällande regelverk som syftar till att förebygga och motverka diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever”. En skrivelse som förpliktigar. Lärarutbildningarna förefaller dock ännu inte i någon större eller genomgripande omfattning ha inkorporerat frågor om sexuell läggning och homofobi i sin undervisning. Detta betyder att lärarna i mycket liten utsträckning ges möjlighet och beredskap för att kunna verka i skolan i enlighet med skolans värdegrund och gällande lagstiftning med avseende på sexuell läggning och homofobi.

Utan att ha gjort en fullständig kartläggning förefaller det på olika håll inom lärarutbildningarna i dagsläget förekomma olika initiativ såsom kurser och temadagar som rör sexuell läggning, homofobi och heteronormativitet. Detta är positivt men har ännu inte haft någon påfallande genomslagskraft i skolorna. Bland annat bedriver både Lärarhögskolan i Stockholm och lärarutbildningen vid Södertörns högskola valbara mindre kurser som rör normalitet och sexualitet där heteronormativitet är i fokus.

Skillnaderna mellan hur lärarna i skolans olika år svarat är så små att det inte går att dra några slutsatser. Däremot kan man se en tendens där det förefaller som att lärare för år 7–9 och gymnasielärare i något större utsträckning än andra lärare svarat att de fått stor eller mycket stor förberedelse i frågor som rör sexuell läggning och homofobi. Intressant att notera är att det längre fram i rapporten kan konstateras att det är samma lärare, år 7–9 och gymnasielärare, som i större utsträckning än andra lärare anger att det förekommer kränkande jargong bland elever med avseende på alla diskrimineringsgrunder. Förskollärare och lärare för år F–3 är de som i minst utsträckning svarat att de fått utbildning inom områdena sexuell läggning och homofobi.

För lärarutbildningarnas vidkommande är det av vikt att reflektera över på vilka nivåer skolan kan ta upp sexuell läggning och homofobi. Det finns en nivå som handlar om hur lärare i år 7–9 och gymnasielärare som undervisar i ämneskunskap tar upp sexuell läggning och homofobi. En annan nivå handlar om hur alla lärare i skolans samtliga år från förskola till gymnasium ska förebygga och förhindra diskriminering och kränkande behandling samt aktivt arbeta för allas lika värde och rättigheter utifrån en demokratisk värdegrund.

Förskollärare och F–3 lärare anger i lägst grad att de fått utbildning om sexuell läggning och homofobi. Dessa svar hänger sannolikt ihop med så-

väl lärarutbildningars som verksamma lärares uppfattningar om vad det innebär att undervisa om sexuell läggning på dessa nivåer.

Ett heteronormativt grundantagande kan utgöra ett strukturellt hinder för arbetet med att motverka diskriminering och kränkningar på grund av sexuell läggning i skolan. Det är nödvändigt att påbörja arbetet med att aktivt granska normer om sexuell läggning tillsammans med de andra diskrimineringsgrunderna på yrkesutbildningarna. I och med den nya lagen, samt lärarutbildningens examensordning, kan man förutsätta att kunskap om de olika diskrimineringsgrunderna kommer att ingå som en obligatorisk del i alla lärarutbildningar. Med denna undersöknings resultat vid handen kan det konstateras att behovet är stort.

Kompetensutveckling för lärare om sexuell läggning och homofobi

Tabell 2. I hur stor utsträckning har du under din yrkesverksamma tid fått kompetensutveckling kring sexuell läggning i ditt arbete?

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Mycket liten/liten	99 %	99 %	99 %	97 %	96 %	98 %
Stor/mycket stor	1 %	1 %	1 %	3 %	4 %	2 %

N = 1392

På frågan om lärarna ansåg att de under sin yrkesverksamma tid fått kompetensutveckling kring homofobi och sexuell läggning så svarade 98 procent av alla lärare i undersökningen att de i mycket liten eller liten utsträckning fått ta del av någon sådan kompetensutveckling. Samma svarsfrekvenser följde på frågan angående kompetensutveckling om homofobi. Det är något fler lärare på gymnasiet och år 7-9 än i tidigare år och förskola som svarat att de fått kompetensutveckling inom dessa båda områden.

Det finns goda exempel på kompetensutvecklande åtgärder, men det förefaller vara främst från skolan utomstående aktörer som står för dessa. Under ytan har under det gångna året anordnat fortbildningar. Myndigheten Forum för levande historia och HomO har också utifrån ett identifierat behov anordnat lärarfortbildningar om homofobi och heteronormativitet. RFSL:s skol-informatörsverksamhet bedriver också arbete gentemot skolan, men då främst för elever.

Det framkommer alltså att det finns ett mycket stort behov av kompetensutveckling om skolorna ska klara leva upp till de uppställda målen om alla elevers lika värde samt med avseende på diskrimineringslagstiftningen. Att endast två av hundra lärare fått ta del av kompetensutveckling kring sexuell läggning och homofobi är allvarligt. Det är angeläget att skolans huvudansvariga, kommunerna, tar detta uppdrag på allvar och påbörjar ett arbete med kompetensutveckling kring de olika diskrimineringsgrunderna, där sexuell läggning är en av dem. För friskolor gäller samma sak med avseende på de privata aktörer som är huvudansvariga där. Utan att förminska de insatser som har gjorts eller görs av utomstående aktörer så är det av vikt att återföra ansvaret för kompetensutvecklande utbildning inom sexuell läggning och homofobi på skolans huvudansvariga. Kunskap och medvetenhet om frågor som rör sexuell läggning, homofobi och heteronormativitet bör föras in i skolans alla styrdokument från och med våren, eftersom skolorna har ålagts att upprätta handlingsplaner för att aktivt främja alla elevers lika rättigheter samt att förebygga och förhindra trakasserier. Resultaten från denna undersökning visar dock att aktiviteten på dessa områden ännu är mycket låg.

Tar lärarna upp sexuell läggning i undervisningen?

Tabell 3. Händer det att du tar upp sexuell läggning i en undervisningssituation?

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Aldrig	58 %	30 %	14 %	10 %	17 %	27 %
Enstaka gång	39 %	62 %	60 %	46 %	46 %	50 %
Flera gånger/Ofta	3 %	8 %	26 %	44 %	37 %	23 %

N= 1391

På frågan om det händer att lärarna tar upp frågor som berör sexuell läggning i en undervisningssituation så svarade hälften av alla lärare i undersökningen att de tar upp sexuell läggning någon enstaka gång. Nästan var fjärde lärare tar aldrig upp sexuell läggning. Lärarna i år 7-9 är de som i störst utsträckning svarat att de tar upp sexuell läggning flera gånger eller ofta. En majoritet av förskollärarna svarar att de aldrig tar upp sexuell läggning.

När man kopplar dessa resultat till undersökningens tidigare frågor så

går det att urskilja ett samband där de lärare som fått högre grad av både utbildning och kompetensutveckling även är de som i högre grad tar upp frågor kring sexuell läggning och homofobi i en undervisningssituation. Det kan tyda på att kunskap om sexuell läggning och homofobi ger större beredskap att ta upp dessa frågor. Undersökningen lyfter fram en viktig faktor, nämligen att lärare för skolans lägre år i så låg grad anger att de fått ta del av både yrkesutbildning och kompetenshöjande utbildning samt att de aldrig eller en enstaka gång tar upp sexuell läggning. Det förefaller utifrån dessa resultat som att förskolan och skolans lägre år behöver stöd för att kunna implementera frågor om sexuell läggning och homofobi i sin verksamhet.

Frågan om man tar upp sexuell läggning i en undervisningssituation kan vara svår att svara på. I och med att kunskapen om sexuell läggning och homofobi utifrån svaren på tidigare frågor har visat sig vara låg så finns det stora möjligheter för att frågan tolkats på olika sätt där utgångspunkten är heteronormativ. Det är inte osannolikt att det finns ett antagande där ”ta upp sexuell läggning i en undervisningssituation” betyder antingen att prata om sex eller att prata om enbart homo- och bisexuella eller homo- och bisexualitet, inte om heterosexuella och heterosexualitet. Det dagliga pratet om heterosexualitet där man exempelvis nämner en olikkönad partner eller gör antaganden om skolans elever och vuxna som om alla vore heterosexuella går troligtvis tämligen obemärkt förbi och räknas inte som att prata om sexuell läggning. Hade lärarna även räknat med olika sätt att prata om den sexuella läggningen heterosexualitet så hade förmodligen svarsfrekvenserna på frågan om man tar upp sexuell läggning i en undervisningssituation varit mycket högre.

Kunskap som rör sexuell läggning och homofobi är som tidigare påpekats inte enbart en relations- eller sex- och samlevnadsfråga. Sexuell läggning innefattar också frågor som rör sättet som samhället organiseras på. Lärare som undervisar i samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen bör ha kunskaper för att kunna undervisa om samhället ur många olika perspektiv. För de lärare som inte är år 7–9 eller gymnasielärare och undervisar i ämneskunskap så gäller fortfarande vikten av att på ett mer generellt plan inte göra heteronormativa antaganden om elever eller om elevers familj och vänner.

Hälften av lärarna har svarat att de tar upp sexuell läggning någon enstaka gång. Ett svar som kan betyda olika saker och som kan tolkas både positivt och negativt. Någon enstaka gång kan innebära en genomgripande

temadag om sexualitet och normer, men det kan också betyda att man vid ett tillfälle nämnt att det finns homosexuella. Utifrån denna undersökning kan det inte heller utrönas på vilket sätt eller i vilken anda man valt att ta upp sexuell läggning en enstaka gång. Att så många svarat att de tar upp sexuell läggning någon enstaka gång kan antyda att sexuell läggning anses vara särkunskap och inte något som inkorporeras i undervisningen.

Det är förskollärarna och lärare för år F–3 som i minst utsträckning svarat att de tar upp sexuell läggning i en undervisningssituation. En majoritet av förskollärarna svarar att de aldrig tar upp frågor om sexuell läggning och enbart 3 procent svarar att de tar upp sexuell läggning flera gånger eller ofta. Denna information väcker frågor. I och med att förskolan enligt LpfÖ 98 ska sträva efter att varje barn utvecklar förmåga att ta hänsyn till och leva sig in i andra människors situation och att förskollärare enligt samma dokument har i uppdrag att visa respekt för föräldrarna och känna ansvar för att det utvecklas en tillitsfull relation mellan förskolans personal och barnens familjer, krävs att förskollärare har kunskap om olika sätt att organisera en familj på (inte endast heterosexuellt) och även kan förmedla denna kunskap till barnen.

Återigen ska dessa resultat dock tolkas mycket försiktigt med avseende på om lärarna tar upp den sexuella läggningen heterosexualitet. Sannolikheten är ganska liten att man inom förskola och lägre klasser, som bland annat har en tät kontakt med vårdnadshavare, aldrig eller en enstaka gång skulle prata om heterosexualitet. Det vill säga exempelvis olika former för att organisera livet utifrån en heterosexuell föräldrakonstruktion. Tvärtom kan man anta att det inom förskola och lägre klasser talas mycket om sexuell läggning utifrån den sexuella läggningen heterosexualitet. I förskolan bedrivs det undervisning som handlar om familjen där det ofta finns ett för-givettagande om att barnen har en mamma och en pappa. I de lägre klasserna väljs exempelvis ”klassmammor” och ”klasspappor” som ett slags heteronormativt komplement till varandra. Även här är det troligt att begreppet sexuell läggning tolkats som att prata om antingen homosexualitet eller sex. Utifrån ett heteronormativt samhälle kan det vara svårt att tänka på att man faktiskt pratar om heterosexualitet, det är en sådan naturliggjord norm som passerar som vardagligt tal. Att så många som 97 procent uppger att de aldrig tar upp sexuell läggning är en allvarlig indikation på att kunskapen om vad det kan innebära att undervisa om sexuell läggning och homofobi hos förskolans personal saknas.

I sammanhanget kan enkätundersökningen *Det osynliga regnbågsbarnet*

på förskolan — en enkätundersökning om normer, olikheter och särkiljandets betydelse (2006) nämnas. Regnbågsbarn är en beteckning på barn till samkönade föräldrar. Undersökning visade att 11 procent av de anställda på de tillfrågade förskolorna angav att de pratade om regnbågsbarn och deras familjer. 80 procent angav samtidigt att de använder sig av familjen som ett pedagogiskt verktyg i sin undervisning. Trots att 87 procent av den tillfrågade förskolepersonalen ansåg att det är ganska eller mycket viktigt att uppmärksamma andra familjer än kärnfamiljen så var det endast 50 procent som faktiskt talar om andra familjer. Undersökningens författare konstaterade att den heterosexuella normen på förskolorna är mycket stark. Det var dock över hälften av de tillfrågade som ville ha mer kunskap om hur man kunde bemöta regnbågsbarn och deras föräldrar, vilket är ett gott tecken på att ett förändringsarbete med avseende på sexuell läggning och homofobi inom förskolan kan inledas.

Frågan om lärarna tar upp sexuell läggning i en undervisningssituation är möjligtvis något felställd och missledande med avseende på om lärarna tar upp sexuell läggning i en *undervisningssituation*. Skolan är så mycket mer än undervisningstillfällen. Det pedagogiska ansvaret, som bland annat innebär att prata om sexuell läggning, tar inte slut i klassrummet. För förskollärare är all verksamhet av pedagogisk art, från att ta på kläder till att exempelvis ha tema familj i undervisningen. Detta ansvar sträcker sig även till miljöer och sammanhang som inte innefattar undervisning som exempelvis kapprum, skolgårdar, korridorer och matsalar, miljöer där diskriminering och kränkande behandling kan förekomma. Även här möts lärare och elever och även här aktualiseras frågor som rör sexuell läggning, kön och normer. Det är viktigt att återigen understryka att sexuell läggning och homofobi rör alla lärare i hela skolans verksamhet, inte enbart i undervisningssituationer.

Hur lärare uppfattar andra vuxnas kränkande jargong på grund av sexuell läggning, kön och etnisk tillhörighet

Tabell 4. Jargong bland skolans *vuxna* där exempelvis nedlåtande kommentarer, kränkande skämt, kränkande bilder förekommer på grund av sexuell läggning, kön, etnisk tillhörighet, religion och funktionshinder.

	Sexuell läggning	Kön	Religion	Funktionshinder	Etnisk tillhörighet
Ofta/Ibland	11 %	15 %	15 %	3 %	16 %
Sällan/Aldrig	89 %	85 %	85 %	97 %	84 %

N = 1392

I enkäten frågades efter förekomst av kränkande jargong på grund av samtliga diskrimineringsgrunder. Det är även dessa svar som redovisas ovan. I den fortsatta framställningen och analysen av hur lärare uppfattar kränkande jargong bland skolans vuxna och elever lyfts diskrimineringsgrunderna sexuell läggning, kön och etnisk tillhörighet fram. Anledningen är dels att sexuell läggning och därmed kön är i fokus för denna rapport, dels av utrymmesskäl. Viktigt att påpeka är att urvalet inte är en rangordning av diskrimineringsgrunder. Kön, etnisk tillhörighet och i viss mån sexuell läggning har under senare år varit föremål för uppmärksamhet i samband med diskussioner och åtgärder som rör jämställdhet och etnisk diskriminering, i såväl skola som samhället i stort.

I Arbetslivsinstitutets *Redovisning av regeringsuppdraget att beforska homo- och bisexuellas arbetsvillkor* (2004) konstaterades att på arbetsplatser där diskriminering på grund av sexuell läggning förekommer är det även vanligt med andra former av diskriminering, till exempel på grund av kön, etnisk tillhörighet och funktionshinder. I rapporten *Rasistisk och främlingsfientligt våld* (1998) refereras till en undersökning gjord av Centrum för invandrarforskning (CEIFO) som visar att homofobi har klara kopplingar till rasism och främlingsfientlighet. Det kan därför vara fruktbart att låta svaren på förekomst av kränkande jargong på grund av kön och etnisk tillhörighet ligga med både som jämförelse och för att poängtera att sexuell läggning inte kan isoleras från kön och etnisk tillhörighet och att rasism har kopplingar till homofobi och sexism.

Frågan om förekomst av kränkande jargong bland skolans vuxna berör främst lärarna själva och deras arbetskamrater. Drygt var tionde av lärarna svarade att det ofta eller ibland förekommer jargong av kränkande karaktär bland skolans vuxna på grund av sexuell läggning. Undantaget är funktionshinder där tre av hundra lärare svarat att det ofta eller ibland förekommer nedsättande jargong på grund av funktionshinder. Den påtagligt låga förekomsten av kränkningar på grund av funktionshinder säger möjligtvis något om vilken icke-fråga funktionshinder ännu är i skolan. Det vore mycket intressant att närmare granska vad det är som uppfattas som kränkande jargong på grund av funktionshinder. Dessvärre ryms en sådan analys inte i denna rapport.

Vad kan vara kränkande jargong bland vuxna och vem definierar det?

Enkätunderlaget för *En utmaning för heteronormen* berör inte vad eller vilka uttryck lärarna uppfattar vara en kränkande jargong. Vilka nedlåtande kommentarer, kränkande skämt, kränkande bilder som kan tänkas förekomma i skolan kan bara föreställas. I sammanhanget är det värt att fundera över hur kränkningar på grund sexuell läggning kan tangera kränkningar på grund av kön. Att exempelvis säga till en man att han är ”en kärring” antyder dels att han på något sätt passerat gränsen för vad som anses vara manligt, men det antyder också att han genom att vara en kärring skulle kunna ha ett förmodat ”kvinnligt” begär efter en annan man. Huruvida kränkningar som denna handlar om kön eller om sexuell läggning är därför mer komplext än vid en första anblick.

Vad som uppfattas som kränkande jargong bland vuxna kan skilja sig åt ifrån vad som uppfattas som kränkande jargong bland elever. Bland vuxna i ett personalrum på en skola kan det tänkas att man inte kallar varandra vid skällsord med sexuell laddning. Något som är ganska vanligt förekommande bland elever. I ovan nämnda kartläggning av Skolverket angående kränkningar i skolan visade det sig att en fjärdedel av eleverna i år 5, 8 och år 2 på gymnasiet har blivit kallade namn på könsorgan eller namn med anspelning på sexuell läggning. Det kan vara så att kränkande jargong bland skolans vuxna i första hand handlar om heteronormativa antaganden och ett exkluderande språkbruk, vilket går mer obemärkt förbi än exempelvis ovan nämnda skällsord. Ett exkluderande språkbruk kan innebära att man sällan eller aldrig nämner eller uppmärksammar möjlig-

heten att det finns andra sätt att leva på än heterosexuellt. Därmed inte sagt att det inte förekommer öppet kränkande jargong eller diskriminering på grund av sexuell läggning bland skolans vuxna, men den sortens mer öppna kränkningar är lättare att se. Detta kan vara en skillnad mellan hur lärare uppfattar förekomst av kränkande jargong bland vuxna jämfört med bland elever. Med tanke på den låga kunskap som finns inom skolan med avseende på sexuell läggning och homofobi är det möjligt att lärarna främst svarat på frågan om kränkande jargong utifrån ett perspektiv där kränkande jargong är lika med öppna kränkningar såsom nedsättande kommentarer om homo- och bisexuella.

En annan aspekt hur kränkningar på grund av sexuell läggning upplevs eller inte upplevs finner man i *Homosexuellas villkor i arbetslivet* (2003), en studie utförd vid Karlstad universitet där både homo- och heterosexuella intervjuades. Det visade sig att det fanns en stor omedvetenhet bland de heterosexuella intervjupersonerna om kränkningar på grund av sexuell läggning på arbetsplatsen. Många heterosexuella uttryckte att kränkningar på grund av sexuell läggning inte förekom, inte nuförtiden eller inte just på den egna arbetsplatsen. Trots att de fick situationer presenterade för sig där homo- och bisexuella kollegor känt sig kränkta så hade de svårt att ta in den erfarenheten. Det visade sig även att de intervjuade heterosexuella inte var medvetna om att de använde ett exkluderande språkbruk, där exempelvis uttryck som "sexuellt avvikande" förekom utan någon reflektion över hur detta kunde verka både kränkande och bidrog till att upprätthålla heteronormen där homo- och bisexualitet ses som avvikelser från en naturgiven norm. I *Liv i lärarrummet* (2006) publicerad av Under ytan påpekas det även att en dålig arbetsmiljö inte endast handlar om att det förekommer en jargong som tillåter skämt om homosexuella eller öppna trakasserier, utan det kan lika gärna handla om att de flesta tar för givet att alla är heterosexuella. Detta är aspekter väl värda att ha med sig in i läsningen av nedanstående resultat.

Tabell 5. Jargong bland skolans *vuxna* där exempelvis nedlåtande kommentarer, kränkande skämt, kränkande bilder förekommer på grund av sexuell läggning

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Ofta/Ibland	11 %	8 %	10 %	8 %	19 %	11 %
Sällan/Aldrig	89 %	92 %	90 %	92 %	81 %	89 %

N = 1392

Tabell 6. Jargong bland skolans *vuxna* där exempelvis nedlåtande kommentarer, kränkande skämt, kränkande bilder förekommer på grund av kön.

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Ofta/Ibland	13 %	13 %	11 %	13 %	27 %	15 %
Sällan/Aldrig	87 %	87 %	89 %	87 %	73 %	85 %

N = 1392

Tabell 7. Jargong bland skolans *vuxna* där exempelvis nedlåtande kommentarer, kränkande skämt, kränkande bilder förekommer på grund av etnisk tillhörighet.

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Ofta/Ibland	16 %	14 %	12 %	12 %	25 %	16 %
Sällan/Aldrig	84 %	86 %	88 %	88 %	75 %	84 %

N = 1392

Tittar man på fördelningen mellan vad lärare för de olika åren i grundskolan och förskolan svarat, ser man att lärarna är tämligen samstämmiga vad gäller förekomst av kränkande jargong på grund av kön och etnisk tillhörighet bland skolans *vuxna*. Drygt var tionde lärare svarar att det ofta eller ibland förekommer kränkande jargong på grund av kön och etnisk tillhörighet. Undantaget är gymnasiet där var fjärde lärare svarar detsamma. Med avseende på kränkande jargong på grund av sexuell läggning svarade lärarna i något mindre utsträckning än vid de andra diskrimineringsgrunderna att detta förekom bland skolans *vuxna*. Gymnasielärarna skiljer sig åt jämfört med för- och grundskollärare med en högre andel lärare som svarar att det förekommer kränkningar på grund av sexuell läggning. Var femte gymnasielärare svarade att det förekommer kränkande jargong på grund av sexuell läggning bland skolans *vuxna*. Gymnasielärare och år 7–9 lärare, som är de som i störst utsträckning har svarat att de tar upp sexuell läggning i en undervisningssituation, är samtidigt de som också i störst utsträckning har svarat att de fått både yrkesutbildning och kompetenshöjande utbildning i frågor som rör sexuell läggning och homofobi. Resultatet av denna undersökning tyder alltså inte på att högre förekomst av yrkesutbildning och kompetensutveckling om sexuell läggning och homofobi i kombination med högre förekomst av att sexuell läggning tas upp i en undervisningssituation, leder till minskad kränkande jargong bland *vuxna*, jämfört med skolans övriga år. Däremot kan det vara så att med en större

kunskap om frågor kring sexuell läggning och homofobi är man mer benägen att uppmärksamma och reagera på de kränkningar som förekommer, något som ytterligare motiverar ett kunskapshöjande arbete bland lärare i frågor om sexuell läggning och homofobi.

I Arbetslivsinstitutets rapport *Fackmedlemmars uppfattningar av diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning* (2004) visade det sig att endast en tredjedel av alla tillfrågade homo- och bisexuella lärare vill eller vågar vara öppna med sin sexuella läggning på jobbet. Samma rapport visade att 19 procent av de tillfrågade heterosexuella lärarna anslutna till Lärarförbundet uppgav att de hade kollegor med fördomar om homo- och bisexuella. Motsvarande siffra för tillfrågade homo- och bisexuella lärare inom Lärarförbundet var 36 procent. Tillfrågade homo- och bisexuella lärare anslutna till Lärarnas Riksförbund (LR) uppgav i än högre grad, 52 procent, att de hade kollegor med fördomar mot homo- och bisexuella. Motsvarande siffra för tillfrågade heterosexuella lärare inom LR var 15 procent.

Arbetslivsinstitutets undersökning visade högre siffror angående fördomar mot homo- och bisexuella än vad denna rapport funnit med avseende på kränkande jargong bland skolans vuxna på grund av sexuell läggning. Ett resultat som tillsammans med en omedveten heteronormativitet kan antyda att siffrorna i *En utmaning för heteronormen* är något låga.

Kännedom om kränkningar av skolans vuxna på grund av sexuell läggning

Tabell 8. Känner du till om någon kollega diskriminerats/kränkts på grund av sexuell läggning eller har du själv varit utsatt?

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Ja	5 %	3 %	3 %	6 %	7 %	5 %
Nej	95 %	97 %	97 %	94 %	93 %	95 %

N = 1392

Mellan tre och sju procent av alla lärare i undersökningen uppger att de känner till att någon kollega blivit utsatt för diskriminering eller kränkning på grund av sexuell läggning, eller att de själva har blivit utsatta. Svaren på frågan om kränkande jargong bland vuxna på grund av sexuell läggning överensstämmer inte med svaren på frågan om huruvida man

känner till om någon kollega diskriminerats/kränkts på grund av sexuell läggning eller om man själv varit utsatt. Där cirka 10 procent av lärarna svarat att det förekommer kränkande jargong på grund av sexuell läggning bland skolans vuxna så är det bara 5 procent som känner till att någon blivit kränkt eller diskriminerad på samma grunder.

Diskrepansen mellan svaren om förekomst av kränkande jargong och kännedom om kränkning/diskriminering aktualiserar frågan om hur kränkningar och/eller diskriminering uppfattas. Kan det förekomma kränkande jargong utan att någon känner sig kränkt? Vad händer i glappet mellan den kränkande jargongen och att någon känner och uttrycker att de blivit kränkta? Det är problematiskt att det förefaller svårt att härleda kränkande jargong till det faktum att någon blir kränkt. Delvis kan diskrepansen mellan uppfattade kränkningar och kännedom om kränkta personer förklaras av att den jargong som är kränkande för personer och grupper som på olika sätt marginaliseras i förhållande till normer inte i lika stor utsträckning uppfattas av dem som befinner sig i normers närhet. Utifrån ett heteronormativt antagande kanske många svarande utgår ifrån att det inte finns några homo- och bisexuella på arbetsplatsen som kan ta åt sig av den kränkande jargongen. Detta antagande utesluter då möjligheten att även heterosexuella kan känna sig kränkta av exempelvis homofoba uttalanden. Med tanke på den låga kunskap som förefaller finnas i skolan om sexuell läggning och homofobi kan det även vara svårt för en person som känner sig kränkt att hitta ett forum att framföra detta i. Detta kan också vara en förklaring till den skillnad som finns i svaren mellan kränkande jargong på grund av sexuell läggning och kännedom om någon som blivit kränkt. De som kränks har svårt att uttrycka det och de som står för den kränkande jargongen är inte alltid medvetna om att de kränker.

Hur lärare uppfattar elevers kränkande jargong på grund av sexuell läggning, kön och etnisk tillhörighet

Tabell 9. Jargong bland skolans *elever* där exempelvis nedlåtande kommentarer, kränkande skämt, kränkande bilder förekommer på grund av sexuell läggning, kön, etnisk tillhörighet, religion och funktionshinder.

	Sexuell läggning	Kön	Religion	Funktionshinder	Etnisk tillhörighet
Ofta/bland	50 %	50 %	31 %	24 %	49 %
Sällan/Aldrig	50 %	50 %	69 %	76 %	51 %

N=1 392

Ungefär hälften av lärarna svarar att det förekommer kränkande jargong bland skolans elever (undantaget funktionshinder och religion). Jämför detta med de cirka 10 procent av lärarna som svarade att det förekom kränkande jargong bland skolans vuxna. Det är påfallande att lärarna svarar att det bland elever förekommer så pass mycket högre grad av kränkningar på grund av alla diskrimineringsgrunder än bland skolans vuxna. Som tidigare nämnts kan uppfattningen av kränkande jargong bland vuxna skilja sig från vad som uppfattas som kränkande jargong bland elever.

Dessa resultat kan också sättas i ljuset av två andra rapporter. I Arbetslivsinstitutets rapport *Förändring genom utbildning? Utvärdering av projektet Homo- och bis sexuella i omsorgen* (2005) visade det sig att många av de intervjuade som deltagit i utbildning som syftade till att höja kunskapen om homo- och bis sexuella på arbetsplatser omtalade sina arbetskamrater som mer okunniga och fördomsfulla än de själva. Dessutom tenderade man att förlägga problem med fördomar mot homo- och bis sexuella utanför den egna arbetsplatsen. Liknande resultat återfanns i Arbetslivsinstitutets *Redovisning av regeringsuppdraget att beforska homo- och bis sexuellas arbetsvillkor* (2004) där det var uppenbart lättare för de svarande att svara på frågor om fördomar, diskriminering och trakasserier på grund av sexuell läggning när det gällde människor som inte tillhörde den egna arbetsplatsen, än att svara på frågor som rörde egna och kollegors uppfattningar.

I *En utmaning för heteronormen*, där lärarna svarat att det förekommer avsevärt mycket mer kränkande jargong utifrån alla diskrimineringsgrunder

bland elever än det gör bland skolans vuxna är det även av intresse att titta på en åldersaspekt. Ålder är något som ofta framförs som argument då man diskuterar förhållningssätt till sexuell läggning, kön och etnisk bakgrund. Den yngre generationen anses ofta stå för framåtskridande genom exempelvis en större öppenhet inför andra sätt att organisera liv och relationer på än det heteronormativa. Utifrån denna undersökning framstår det dock tvärtom som att eleverna (enligt lärarna) är de som har störst problem med kränkande jargong. Ett påstående som naturligtvis är giltigt inom denna undersöknings ramar men som kan granskas utifrån ett normativitetsperspektiv där vuxna är normen och barn och ungdomar de som avviker från denna norm. I ljuset av resultaten från Arbetslivsinstitutets båda undersökningar samt ett generationsresonemang är det av intresse att granska lärarnas svar i *En utmaning för heteronormen*. Negativa och fördomsfulla åsikter har en tendens att läggas utanför den egna gruppen. Möjligtvis kan man ana något liknande då lärarna anger att det är fyra gånger så vanligt att det förekommer kränkande jargong bland elever än bland skolans vuxna.

Är det avgörande hur kränkningarna uttrycks?

I samband med frågan om kränkande jargong både bland skolans vuxna och bland skolans elever (som den uppfattas av lärarna) är det värt att återigen diskutera vad det är som upplevs som kränkande jargong. Ett exempel på en som det förefaller omedveten kränkning som både skolans vuxna och skolans barn deltog i tas upp i HomO:s tidigare nämnda skrift *Tystnadens tyranni — om heterosexuallitet som norm och homofobi i skolan*. En elev berättar där om en samlevnadsdag anordnad av skolan hon gick i där de som arrangerade dagen utgick ifrån att alla var heterosexuella. I samband med gruppsamtal om sexualitet uttryckte flera personer i klassen diskriminerande åsikter om homosexuella. Ett heteronormativt antagande gjorde samlevnadsdagen till ett tillfälle för andra elever att uttrycka sig kränkande om människor med icke-heterosexuell läggning. Detta är ett exempel på hur kränkningar på grund av sexuell läggning kan förekomma i skolan utan att någon förmodligen haft för avsikt att kränka någon. Kränkningar som denna är ofta oberoende av människors avsikter, de sker omedvetet i vardagliga situationer. De kränkningar som består av riktade ord eller jargong är egentligen bara toppen på ett isberg. En omedveten heteronormativitet är kanske det största problemet.

HomO påpekar även att undervisning handlar både om vad som tas upp och vad som *inte* tas upp. I RFSL Ungdoms granskning av grundskolans biologiböcker ”Homosexualitet är inte olagligt om man är över 15 år” (2004) visade det sig att många av böckerna innehöll såväl felaktig som kränkande information om både icke-heterosexuella och transpersoner. Formuleringar där homosexualitet utpekades som något avvikande, onormalt och icke-likvärdigt med heterosexualitet återfinns i många av de granskade böckerna. Även detta måste betraktas som kränkande och diskriminerande uttryck. En fråga som kan ställas är om lärarna i sina svar inkluderat denna form av kränkningar som är av mer strukturell karaktär, eller om de främst tänkt på öppet kränkande språkbruk mellan elever?

Föreställningen om vad som är en kränkning beroende på om den uttrycks av en vuxen eller ett barn/elev kan således spela stor roll vid svaret på denna fråga. Svaren kan också tyda på att lärare uppmärksammar elevers agerande mot varandra mer än de uppmärksammar hur de själva och andra vuxna agerar i skolan. Att så många som hälften av lärarna (undantaget funktionshinder och religion) svarar att det förekommer kränkningar på grund av sexuell läggning, kön och etnisk tillhörighet bland elever måste anses som mycket allvarligt.

Tabell 10. Jargong bland skolans *e/lever* där exempelvis nedlåtande kommentarer, kränkande skämt, kränkande bilder förekommer på grund av sexuell läggning

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Ofta/Ibland	10 %	46 %	60 %	78 %	62 %	50 %
Sällan/Aldrig	90 %	54 %	40 %	22 %	38 %	50 %

N = 1392

Tabell 11. Jargong bland skolans *e/lever* där exempelvis nedlåtande kommentarer, kränkande skämt, kränkande bilder förekommer på grund av kön

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Ofta/Ibland	17 %	49 %	56 %	71 %	60 %	50 %
Sällan/Aldrig	83 %	51 %	44 %	29 %	40 %	50 %

N = 1392

Tabell 12. Jargong bland skolans elever där exempelvis nedlåtande kommentarer, kränkande skämt, kränkande bilder förekommer på grund av etnisk tillhörighet

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Ofta/Ibland	12 %	49 %	56 %	71 %	58 %	49 %
Sällan/Aldrig	88 %	51 %	44 %	29 %	41 %	51 %

N = 1392

När det gäller hur lärarna svarar på frågan om elevers kränkande jargong ser man en större spridning av svarsfrekvenser beroende på vilket år man undervisar i jämfört med hur svaren på frågan om kränkande jargong bland skolans vuxna såg ut. Lärare i förskolan är de som i minst utsträckning svarat att det förekommer kränkande jargong på grund av sexuell läggning, kön och etnisk tillhörighet.

Att det är lärare i år 7–9 som i störst utsträckning svarat att det förekommer kränkande jargong bland elever ofta eller ibland överensstämmer med Skolverkets ovan nämnda kartläggning där eleverna i år 8 i störst utsträckning angav att de deltar i kränkande handlingar.

Kränkningar och diskriminering på grund av sexuell läggning, kön och etnisk tillhörighet kan som HomO skriver i *Tystnadens tyranni – om heterosexualitet som norm och homofobi i skolan* ses både ur ett individperspektiv och ur ett strukturellt perspektiv. Ett individperspektiv kan innebära att en lärare eller elev utsätts för kränkningar på grund av att hon eller han exempelvis är tillsammans med en person av samma kön. Ett exempel på strukturell homofobi kan ses i skolans eventuella hantering av skällsord som anspelar på sexuell läggning. När ord som exempelvis ”böggjäväl” eller ”jävla flata” tillåts användas utan att någon vuxen griper in blir detta en form av institutionalisering av de kränkande orden. Samma sak gäller exempelvis nedlåtande skämt om homo- och bisexuella eller en exkludering av möjligheten att människor på skolan kan vara annat än heterosexuella. Det blir en del av skolans institution och utgör på så sätt ett strukturellt hinder för arbete med frågor som rör sexuell läggning och homofobi.

Skolverkets kartläggning konstaterade att elever och lärares bilder av kränkningar i skolan skilde sig åt. Lärare tycker att de gör mer av förebyggande insatser mot kränkningar än vad eleverna tycker. Fler elever i grundskolan än i gymnasieskolan angav att skolan aktivt jobbar med frågor kring kränkningar. Arbetet avtog enligt eleverna ju högre upp i skolsystemet de kommer. I gymnasieskolan görs enligt eleverna minst insatser.

De skilda bilderna som lärare och elever anger i Skolverkets kartläggning kan kopplas till den stora skillnad som *En utmaning för heteronormen* fann mellan lärares uppfattningar av förekomst av kränkande jargong bland skolans elever och förekomst av kränkande jargong bland skolans vuxna. Skolverkets konstaterande tillsammans med resultaten från *En utmaning för heteronormen* ger anledning att fortsätta granskningen av hur lärare och elevers bilder av kränkningar i skolan skiljer sig åt.

Kännedom om kränkningar på grund av sexuell läggning bland elever

Tabell 13. Känner du till om någon elev diskriminerats/kränkts på grund av sexuell läggning?

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Ja	2 %	2 %	8 %	15 %	18 %	8 %
Nej	98 %	98 %	92 %	85 %	82 %	92 %

N = 1392

Nästan var tionde lärare känner till någon elev som diskriminerats eller kränkts på grund av sexuell läggning. Liksom vid svaren på lärarnas kännedom om någon kollega kränkts eller diskriminerats kan man återigen diskutera den avsevärt stora skillnaden mellan svaren om förekomst av kränkande jargong bland eleverna och faktisk kännedom om någon elev som kränkts på grund av sexuell läggning. När mer än hälften av lärarna i grundskolan uppfattar att det förekommer kränkande jargong bland eleverna men bara var tionde lärare känner till att någon elev kränkts eller diskriminerats ger det en problematisk bild. Skillnaden mellan kränkande jargong och kränkning eller diskriminering av elever förefaller utgöra en gräzon där förhandlingar sker och som är omöjlig att komma åt med en enkätundersökning.

Det är lärarna i år 7-9 och gymnasiet som i störst utsträckning svarat att de har kännedom om någon elev som diskriminerats eller kränkts på grund av sexuell läggning. Svaren på föregående fråga från förskollärare och år F-3 lärare visar att lärare för dessa år i betydligt mindre utsträckning än andra lärare anser att det bland elever förekommer kränkningar på grund av sexuell läggning. Utifrån tidigare resonemang om den heteronormativitet som finns inbyggd i skolan och i lärares antaganden både om varandra och om elever så kan förskollärares och år F-3 lärares svar ifråga-

sättas. Det är möjligt att dessa lärare har tänkt på om elever blivit kränkta på grund av sexuell läggning i betydelsen att de har blivit utsatta för verbala kränkningar. Men kränkningar i dessa år kan snarare vara av karaktären osynliggörande, det gäller både om kränkningen utförs av en vuxen eller ett barn. Om ett barn eller en elev lever nära människor som bryter mot en heterosexuell norm och detta aldrig uppmärksammas alternativt förtigs i deras skola, så är det i sig en kränkning av barnets eller elevens människovärde.

Lärares intresse av att skaffa sig mer kunskap om sexuell läggning och homofobi

Tabell 14. Är du intresserad av ett material som underlättar för dig att ta upp frågor kring homofobi och sexuell läggning i din undervisning?

	Förskola	år F-3	år 4-6	år 7-9	Gymnasium	TOTAL
Ja	43 %	59 %	78 %	77 %	65 %	64 %
Nej	57 %	41 %	22 %	23 %	35 %	36 %

N=1392

En av enkätens sista frågor gällde huruvida lärarna är intresserade av material som underlättar att ta upp frågor som rör sexuell läggning och homofobi. Undantaget förskolan så är det en majoritet av lärarna som önskar ett material som underlättar att ta upp frågor om sexuell läggning och homofobi. Detta är positivt. Störst intresse finns bland lärare i år 4-6 samt lärare i år 7-9. Det är intressant att notera att lärare på gymnasiet, som är de som i störst utsträckning svarat att det förekommer kränkande jargong bland skolans vuxna och även i stor utsträckning bland elever, är de som är mindre intresserade av ett material jämfört med lärare i år 4-6 och år 7-9.

Lägst intresse finns det bland förskollärarna, som samtidigt är de som i minst utsträckning svarat att det förekommer kränkande jargonger bland elever/barn. Det är också förskollärarna som i påtagligt liten utsträckning, 3 procent, jämfört med exempelvis 10 procent för lärare i år 7-9 och gymnasielärare, som ansåg att deras yrkesutbildning förberett dem för att hantera frågor om sexuell läggning och homofobi. Förskollärarna är också de som i minst utsträckning svarar att de tar upp sexuell läggning i en undervisningssituation. Det sammantagna resultatet för *En utmaning för heteronormen* visar att förskollärare och lärare för skolans tidiga år är i stort behov av kunskap om hur man inom ramen för den egna verksamheten kan arbeta med områden som rör sexuell läggning och homofobi. I ljuset av ovan nämnda siffrorna för förskolan är det i sammanhanget trots allt positivt att så många som 43 procent av förskollärarna svarat att de är intresserade av material som tar upp frågor kring sexuell läggning och homofobi. Som svar på en öppen fråga om vilket sorts material som skulle passa svarade förskollärarna bland annat litteratur såsom sagoböcker eller

material som kunde ta upp förskolebarns frågor och funderingar kring allas lika värde.

Av de lärare som svarade att de var intresserade av ett material som underlättar att ta upp sexuell läggning och homofobi svarade många att de önskar föreläsningar i ämnet, ibland specificerat som att någon utomstående ska komma in och hålla i en föreläsning eller temadag. Det var även några som svarade att de önskade diskussionsmaterial. Utifrån lärares vilja att skaffa sig mer kunskap om sexuell läggning och homofobi för att sedan ta vid undervisningen på egen hand är detta positivt och indikerar på intresse och vilja att arbeta med frågor som rör sexuell läggning och homofobi. Det är dock viktigt att i en föreläsning inte förlita sig på utomståendes kunskap. Detta kan leda till att arbetet med frågor som rör sexuell läggning och homofobi i skolan försenas och även till att fokus förskjuts från en inkludering av frågorna i alla skolans områden till en särkunskap som bara vissa från skolan utomstående kan undervisa om, eller som endast berör lärare som undervisar i särskilda ämnen.

Bland de lärare som svarade nej på frågan om de var intresserade av ett material som skulle underlätta att ta upp frågor om sexuell läggning och homofobi var det påfallande många, i stort sett alla av dem som angav orsak, som antingen uppgav att de arbetade med små barn eller att deras ämne inte passade för att ta upp frågan. Dessa svar kan visa på en central punkt i lärares syn på undervisning om sexuell läggning och homofobi. Svaren kan spegla en föreställning som antyder att undervisning om sexuell läggning och homofobi dels är ett särämne, dels inte är lämplig för barn och yngre elever. Ett antagande som tidigare nämnts kan bygga på föreställningen om att sexuell läggning handlar om sex alternativt endast handlar om icke-heterosexuella människor. Detta är en missuppfattning. Alla har en sexuell läggning, även heterosexuella. Som beskrivits ovan är arbetet med sexuell läggning och homofobi i skolan något som rör alla lärare. Förutom att det finns ämnen och kurser där nationella och lokala kursplaner gör att frågorna aktualiseras särskilt som en del i elevernas utbildning, så är det en allmän värdegrundsfråga och en del av arbetet med att motverka diskriminering, trakasserier och annan kränkande behandling i hela skolans verksamhet.

Frågan om *intresse* för material som underlättar undervisning om sexuell läggning och homofobi är möjligtvis något felställd och vilseledande. Hittills är det just intresse och engagemang från enskilda personer som jobbar i skolan som varit avgörande för om frågor om sexuell läggning be-

rörs i skolan. Arbetet med sexuell läggning och homofobi måste in i skolans struktur och bör inte vara beroende av enskilda lärares särskilda intresse.

Att nära hälften av de tillfrågande lärarna ville ha material som kunde underlätta att ta upp frågor om sexuell läggning och homofobi utgör dock en god grund för ett fortsatt och intensifierat arbete för att inom skolans ramar arbeta med frågor som rör alla diskrimineringsgrunder.

Slutdiskussion

En utmaning för heteronormen visar att sexuell läggning och homofobi i liten utsträckning aktualiseras i såväl lärarutbildningar som i skolans verksamhet. Det finns ett stort behov av kunskap om vad det kan innebära att undervisa om sexuell läggning och homofobi i skolan. En icke-heteronormativ utgångspunkt är avgörande för att skolan ska kunna arbeta vidare med frågor som rör sexuell läggning och homofobi för att härigenom motverka kränkningar och diskriminering på grund av sexuell läggning.

Att som lärare ha en icke-heteronormativ utgångspunkt innebär en granskning av de normer man både själv ingår och de normer som förmedlas till elever. Att som förskollärare ha en icke-heteronormativ utgångspunkt kan exempelvis innebära att vara öppen för att barnen i förskolan lever i olika typer av familjekonstellationer. Det kan låtas avspeglats i den barnkultur som förskolan väljer att använda i undervisningen, till exempel kan sagor och berättelser som handlar om kärlek och familjer även handla om andra än heterosexuella. Även lärare som undervisar i ämnen som de själva (eller andra) inte tycker lämpar sig för att uppmärksamma sexuell läggning och homofobi såsom musik, matematik eller idrott kan vara del i detta arbete. En lärare i matematik kan konstruera räknexempel där människor har olika sexuell läggning, en musiklärare kan ibland välja musiktexter som handlar om icke-heterosexuell kärlek, en idrottslärare kan uppmärksamma icke-heterosexuella förebilder inom idrottsvärlden. Detta är exempel på ett icke-heteronormativt förhållningssätt som i det lilla kan bidra till att normer vidgas och till att elever får bekräftelse på att människor kan vara annat än heterosexuella. Lika viktigt är att lärare i sina vardagliga möten med elever inte utgår ifrån att alla är heterosexuella eller enbart lever nära andra heterosexuella personer och att det finns utrymme att bekräfta andra erfarenheter än de som ryms i en heterosexuell norm. Uppmärksamhet på normer om sexualitet och kön är av stor betydelse för alla vuxna i skolan. Heteronormativa antaganden är en stor del av det som kan begränsa och kränka skolans barn, vuxna och elever.

Den nya *Lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever på grund av kön, sexuell läggning, religion, etnisk tillhörighet och funktionshinder* tillsammans med skollagen och värdegrunden såsom den formuleras i läroplanen förpliktigar skolans huvudansvariga att skyndsamt utveckla arbetet inom skolan inom alla områden som rör dis-

kriminierungsgrunderna. Att se kunskap och frågor om sexuell läggning och homofobi ur ett perspektiv där det fokuseras brett på normer och normalitet — inklusive normer för kön, etnisk tillhörighet, religion och funktionalitet — är centralt för detta arbete.

/.../ det är samma maktspele det handlar om, oavsett om det är vuxna eller barn. Det vill säga, det annorlundaskap som ger minuspoäng i vuxenvärlden, ger minuspoäng även i barnens värld och den mobbning barn utsätter varandra för, grundar sig på samma mekanismer som annan diskriminering i samhället. Även om uttrycken för den förstås kan se olika ut”.

Ur Någonstans går gränsen. En lärarhandledning om kön, sexualitet och normer i unga människors liv

Bilagor

Urval

Enkäten skickades ut per e-post till 4 000 lärare anslutna till Lärarförbundet och Lärarnas Riksförbund (LR). Cirka 700 e-brev kom tillbaka som återstudsar. De som hade möjlighet att svara på enkäten uppgick således till cirka 3 300 personer. Sammanlagt fick man in 1 465 svar, vilket innebär en svarsfrekvens på cirka 40 procent, vilket är en acceptabel svarsfrekvens för en enkätundersökning med e-post som underlag. Efter som svaren från lärare på vuxenutbildning och högskola var så få ingår inte dessa i undersökningen. Fördelningen av de lärare som svarat på enkäten är jämn. Cirka 20 procent lärare vardera från arbetsplatserna förskola, år F–3, år 4–6, år 7–9 och gymnasium svarade på enkäten.

Arbetsplats	Antal	Procent
Förskola	300	21 %
År F–3	292	21 %
År 4–6	245	18 %
År 7–9	306	22 %
Gymnasium	249	18 %
TOTALT	N=1 392	100 %

Enkäten

Enkäten innehöll 13 frågor varav majoriteten av frågorna hade fasta svarsalternativ. Frågorna rörde i huvudsak vilken utsträckning sexuell läggning och homofobi aktualiserats i utbildningen samt förekomst av kränkande jargong. Enkäten i sin helhet med statistiska bearbetningar finns på www.ytan.se/enkat

Enkätundersökningar har både styrkor och svagheter. De är ändamålsenliga för att skaffa sig kartläggande och översiktlig information. Den översiktliga informationen döljer dock viktiga variationer i materialet. Heteronormativa yttringar som avsaknad av utbildning inom området sexuell läggning och kränkande jargong på grund av sexuell läggning varierar i styrka och kan se olika ut på olika platser och i olika situationer. Heteronormativitet samverkar med andra faktorer som kön, etniskt tillhörighet, ålder, bostadsort, funktionshinder etc. Detta kommer inte denna enkät åt.

Exempelvis har tidigare forskning visat att huruvida den svarande själv är heterosexuell eller homo- och bisexuell i högre grad påverkar svaren på frågor som rör sexualitet, heteronormativitet och diskriminering. Heterosexuella tenderar att undervärdera heteronormativa yttringar. Vad de lärare som svarat på enkäten själva har för sexuell läggning vet vi dock inget om. Enkätens fokus är på hur lärare som kollektiv upplever hur homofobi och sexuell läggning hanteras i skolan och vilket behov av utbildning det finns bland de tillfrågade lärarna.

Referenslista

- Bildt, Carina (2004) *Redovisning av regeringsuppdraget att beforska homo- och bisexuellas arbetsvillkor*, Arbetslivsrapport nr 2004:16, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Bildt, Carina (2004) *Fackmedlemmars uppfattningar om diskriminering på grund av sexuell läggning på arbetsplatsen*, Arbetslivsrapport nr 2004:16, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Björk Blomqvist, Mikael m.fl. (2005) "Det löser man väl som förälder". En rapport om högstadieföräldrars tankar om vikten att prata hbt-frågor med sina barn, RFSL Ungdom, Stockholm.
- Björk Blomqvist, Mikael m.fl. (2004) "Homosexualitet är inte olagligt om man är över 15 år". Inkludering och exkludering av homosexuella, bisexuella och transpersoner i biologiböcker, Rapport RFSL Ungdom, Stockholm.
- Edemo, Gunilla & Rindå, Joakim (2004) *Någonstans går gränsen. En lärarhandledning om kön, sexualitet och normer i unga människors liv*, RFSL Stockholm, Stockholm.
- Etiska principer för lärare, Lärarförbundet, <http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/Context/003DA48F?OpenDocument>
- Forsberg, Gunnel m.fl. (2003) *Homosexuellas villkor i arbetslivet*, Arbetsrapport, Karlstad universitet, Karlstad.
- Henley, Rickard (2006) *Liv i lärarrummet. Om sexuell läggning och arbetsmiljö i skolan*, RFSL.
- HomO (2006) *Öppna! Om skolans ansvar att främja elevers lika rättigheter oavsett sexuell läggning*, Stockholm.
- HomO (2003) *Tystnadens tyranni — om heterosexualitet som norm och homofobi i skolan*, Stockholm.
- Hulth, Maria & Ingleson, Ninnie, (2006) *Det osynliga regnbågsbarnet på förskolan- en enkätundersökning om normer, olikheter och särskiljandets betydelse*, Södertörns Högskola.

- Josefsson, Cristina & Kindenberg, Ulla, (2005) *Normer i heterofabriken*, NTG Fritt fram, RFSL.
- Larsen, Anna & Bildt, Carina (2005) *Förändring genom utbildning? Utvärdering av projektet Homo- och bisexuella i omsorgen*, Arbetslivsrapport 2005:14, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Olsson, Anna-Clara & Olsson, Caroline (red) (2004) *I den akademiska garderoben*, Atlas, Stockholm.
- Regeringskansliet, *Rasistiskt och främlingsfientligt våld* (1998), ds 1998:35.
- RFSL, *RFSL:s kommunundersökning 2006 – kartläggning av HBT-personers situation i landets kommuner*, RFSL, Stockholm.
- Sahlström, Jenny & Bildt, Carina (2006) *"Vet ej" – en studie av heteronormativitet i arbetslivet*, *Arbetsliv i omvandling 2006:6*, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Skolverket, Avdelningen för utvecklingsstöd (2002) *Relationer i skolan – en utvecklande eller destruktiv kraft*, Rapportering av regeringsuppdrag, Skolverket, Stockholm.

Författaren önskar särskilt tacka Gunilla Edemo för samtal om texten och stöd under skrivandets gång. Tack även till alla lärare som svarat på enkäten, projektgruppen för Under ytan, Maria Rosén och Josefin Persson.

Samarbetspartners i Under ytan

HomO – Ombudsmannen mot diskriminering p.g.a. sexuell läggning

Linköpings universitet, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier

Linköpings universitet, Lärarprogrammet i Norrköping

Lärarytandeförbundet

Lärarhögskolan i Stockholm

Lärarnas Riksförbund

Myndigheten för skolutveckling

RFSL – Riksförbundet för sexuellt likaberättigande

RFSL Ungdom – Ungdomsförbundet för sexuellt likaberättigande

SFG – Sveriges Förenade Gaystudenter

Sveriges skolledarförbund

Södertälje kommun

Vill du veta mer?

Kontakta

Gunnar Svensson

Koordinator

integratia@swipnet.se

Tel: 0708-80 58 66

Susanne Åkesson

Informatör

info@ytan.se

Tel: 070-508 46 86

www.ytan.se